

Hit és vallás. Papok, lelkészek, vallásszolgák az operaszínpadon

Winkler Gábor dr.

Sokszor tapasztaltam, hogy az operairodalom böngészése, egy-egy témakör körüljárása igazi kultúrtörténeti kalandozást kínál. Nincs ez másként a hit és a vallás tekintetében sem.

Hit és vallás. Az emberiség történetét végigkísérő, a köznapi életben sokszor azonosított, ám valójában különböző, bár egymással érintkező fogalmak. Utóbbi – vallástörténelmi értelemben – a valamely eszmerendszerrel, illetve személlyel, személyekkel való azonosulást jelent,¹ míg a hit értelmezése eltérő annak függvényében, hogy ismeretelméleti vagy vallásfilozófiai megközelítésből vizsgáljuk. Ismeretelméleti oldalról olyan elméletek és/vagy kijelentések elfogadását, illetve elutasítását jelöli, amelyek „közvetlen és azonnali igazolása semmilyen módon – sem érzékileg, illetve tágabb értelemben tapasztalatilag, sem logikailag – nem lehetséges.”² Vallásfilozófiai értelmezés szerint a hit tartalmi és formai elemek által keretbe foglalt intézményesülést jelenti, amelyet követőihez jól meghatározott szimbólumrendszer közvetít.³

A mai értelmezés szerinti „hit”-ről csak a kereszténység megjelenése után beszélhetünk, noha maga a kifejezés (=noun) a zsidó vallásban gyökerezik. A szóalak ugyanis a legelterjedtebb értelmezés szerint a héber „emúna” szóból eredeztethető, s Mózes kezének szilárdságára utal. Az Exodus 17:12 szerint ugyanis az Amálek elleni csatában a próféta egy dombon állt, s égi jóslat szerint Izrael csak akkor győz, ha a kezei felemelve maradnak.³ Más elgondolás az „El Melech Neeman”, vagyis „Isten hűségese király” kifejezés összevonására vezeti vissza, s részben az „amen”, részben a bizalom, hűség, szerződés, szövetség jelentésű „amana” kifejezéssel véli rokonságát.⁴

Ne ijedjen meg a kedves olvasó! Nem esztétikai, netán kultúrantropológiai elemzést tart a kezében. Pusztán

a hit, a vallás operaszínpadokon megelevenedő formáit, az élet számos területével való összefonódásának sokszínűségét járja körül az írás, az Aida memphiszi Ptah-kultuszától a Lakméban megelevenedő brahmanizmuson, a Pillangókisasszony japán sintoizmusán, a Norma druidáinak természet – hangsúlyosan tölgyfa, hold és csillag – tisztelettel társult többistenhitén, a vallásháborúkon és vallásüldözéseken keresztül korunk szerteágazó irányzataiig. Képviselőik esetenként névvel (Ramfis [Aida], Nilakantha [Lakmé], Oroveso [Norma], Biedement Raimund [Lammermoori Lucia], Pater Gvardian [A végzet hatalma], I. Leó pápa [Attila] stb.) jelennek meg. Máskor név nélkül, pusztán rangjukkal, egyházi feladatuk szerinti megjelöléssel (főpapnő [Aida], egy szerzetes, főinkvizítor [Don Carlos], a nagy inkvizítor [A fogoly]) szerepelnek. Legtöbbször a cselekmény meghatározó résztvevői, nem egy esetben irányítói.

A különféle vallásirányzatok Janus-arcú természete jól ismert. Hisz a hit védelmezése egyben ellenzői erőszakos elnyomását is jelenti. Legyen szó akár keresztes háborúkról, muszlim hódításról, a gyarmatosítók könyörtelen hittérítéséről, netán a reformvallások – kálvinizmus, lutheranizmus, más protestánsok, pl. hugenották – elfogadásáról vagy elutasításáról. De a hit egyéni megélése is igen változó, a fanatizmustól a megértésig és megbocsátásig. Előbbi példája, amikor a pápai szigor elszáradt faágat nyom a féktelen bujaságát megbánó, vezekelni szándékozó Tannhäuser kezébe – jelezvén, hogy paráznsága soha nem nyerhet földi bocsánatot –, utóbbié Lőrinc barát megbékélésre hívó imája, amellyel égi kegyelembe ajánlja a halálos bűnnek számító öngyilkosságot elkövető veronai szerelmeseket, Rómeót és Júliát. A halálban egymásra találó fiatalok, a kedvese apjának életét véletlenül kioltó

indián herceg, Alvaro és a fivére bosszúja elől menekülő szerelmese, Leonora lelki üdvéért imádkozik a hornechuelosi kolostor priorja, Pater Gvardian is A végzet hatalma c. opera zárójelenetében. Engesztelhetetlen düh és megbocsátás. Fanatizmus és tolerancia. Mint a való életben, akár napjainkban is.

Alábbi összeállításunkban – ismert és nálunk ritkábban műsorra kerülő művek tükrében – e ritkán tárgyalt sokarcú kérdés néhány aspektusát mutatjuk be, ahogyan az operaszínpadon megjelenik.⁵

AZ ŐSI HIT VÉDELME

Az ősi hit, a tradíciók védelme a közösségek összetartó erejének egyik fő mozgatórugója. Ám az élet, a társadalmi környezet változása sok esetben közbeszól. A Pillangókisasszony esetében a nyugati kultúra megjelenése, a tizenöt éves gyermeklány Cso-Cso-Szán és a snájdig tengerésztiszt, F. B. Pinkerton közötti, a szegény bennszülött családokban szokásjog alapján elfogadott látszatházasság komolyan vétele, az ősi hit megtagadása és a leendő férj vallásának, a kereszténységnek a felvétele

a címszereplő tragédiájának forrása. A házassága révén hirtelen felnőtté váló leányka a beléje nevelt tisztesség folytán akar „férjének” mindenben igazi hitvesése válni, s amikor rádöbben tévedésére, lépése viszonzatlanul maradó és kiközösítést eredményező következményére, a „ha nem tudsz tisztességgel élni, halj meg becsülettel” szemlélet jegyében döfi a kést magába. (Német nyelvű előadásokban egyébként Pinkerton neve a színlapokon Linkertonként szerepel, a link=gyanús, megbízhatatlan jelzőre való utalás jeleként.⁶)

A Kr. e. 4. században játszódó opera, Bellini Norma c. műve esetében a vallás szerepe csak érintőlegesen, noha a címszereplő druida papnő, apja, Oroveso pedig a főpap.⁷ Ám nem ez, hanem az érintett gall népcsoportnak a hódító rómaiakkal küszöbön álló háborúja áll a cselekmény középpontjában. De Norma szerelmes a római proconsulba, Pollionéba, mi több, gyermekei is születtek tőle. S most neki kellene a népét győzelemre segítő isteneket hívnia. Szeretne kötelességének is eleget tenni, de szerelmét is óvni. Híressé vált imájában (Casta diva [Róna Frigyes magyar prozodikus szövegének kezdősorával: Áldva hívunk]) ezért a békéért fohászkodik a Holdistennőhöz. Kiderül azonban, hogy Pollione már nem őt,

A „Casta diva...” kezdetű ária eredeti szövege és Róna Frigyes prozodikus magyar fordítása

Casta Diva, che inargenti
Queste sacre antiche piante,
Al noi volgi il bel sembiante,
Senza nube e senza vel!
Tempra, o Diva,
Tempra tu de' cori ardenti,
Tempra ancora lo zelo audace.
Spargi in terra quella pace
Che regnar tu fai nel ciel.
Cedra!
Punirlo io posso
(Ma punirlo il cor non sa.)
Ah! bello a me ritorna
Del fido amor primiero
E contro il mondo intiero
Difesa a te sarò.
Ah! bello a me ritorna
Del raggio tuo sereno
E vita nel tuo seno
E patria e cielo avrò.

Áldva hívunk,
Áldva hívunk, éj szűzi lánya
Szent az új ág,
Szent a tölgyfa ága, melyre ezüstöd árad
Kérve kérünk, hogy oldd le fátylad
Kérve kérünk, oldd le fátylad, oldd le fátylad
És tárd fel arcod,
Nyájas arcodat, nézz le ránk!

Várunk rád, jöjj!
Várunk rád!
Add, nagy úrnő,
Add, hogy szűnjék a vad szívek láza!
Csendesítsd!
Csendesítsd a vérre szomjas harci mámort!
Küldd a földre szent égi lángod!
Küldd a földre,
Küldd a földre égi lángod,
Mellyel béke, áldott béke száll reánk!
Szent láng! Áldott égi láng!

hanem az ifjú papnőt, Adalgisát szereti. Dühe először vetélytársnője, majd gyermekei ellen fordul. Ekkor azonban a sors közbeszól. Az Adalgisa iránti vágytól hajtva a druidák tábora körül ólálkodó Pollionét elfogják. A főpap dönt: az isteneknek tetsző áldozat lesz, ha ellenségük egyik vezetőjét a döntő ütközet előtt máglyára küldik. A druidák öröme azonban súlyos árnyék vetül: lelepleződik, hogy az egyik papnő bűnös viszonyba kezdett a hadvezérrel. Így a védendő papnőnek is halnia kell. Általános megdöbbenésre Norma lép elő. Apja kegyelmére bízva gyermekeit, s emelt fővel lép a már lobogó tűzbe. Bátor tettét látva Pollionében feltámad a régi szerelem, s Norma kezét fogva áll a máglyára.⁸

Norma első felvonásban felhangzó *Casta diva* kezdetű imája az operairodalom egyik legbensőségesebb áriája. Egy regényes történet szerint eredeti formájában szerelmes dal volt, amit a zeneszerző, *Bellini*, a kor ünnepelt szopránjához, *Giuditta Pastához* írt (akivel titkos viszonyt folytatott). Áttanulmányozván a partitúrát, a címszerepre felkért művésznő tartott a bukástól, s az ő kérésére került a dal végül az opera egyik kulcsjelenetébe, s biztosította a mű kedvező fogadtatását.⁹ A valóság ezzel szemben az, hogy *Pasta* nem akarta elénekelni az áriát, mert nehéznek s a cselekménybeli szituációtól idegennek találta.¹⁰ Csak hosszas kérésekre és néhány kérése szerint megváltoztatott passzus eredményeként egyezett végül bele megszólaltatásába. Mindenesetre, a történet romantikus változatából – *Eggerth Márta* főszereplésével – olasz (*Casta diva*) és angol film (*The divine spark* [Az isteni szikra]) is készült. (A teljességhez tartozik, hogy az opera ősbemutatója nem hozott sikert. *Bellini* és a kor egy ünnepelt szerzője, *Pacini* között ugyanis hosszú ideje rivalizálás folyt, s *Pacini* szeretője, *contessa Giulia Samoyloff* igyekezett botrányt szítani. Fáradozása nem járt eredménnyel, de a remélt siker csak a második előadástól kezdve vált az opera kísértőjévé). A leírtak alátámasztására legyen szabad idézni az ária eredeti és *Róma Frigyes* készítette magyar prozodikus szövegét.¹¹

A hit védelme és az Indiát elfoglaló angol gyarmatosítókkal szemben táplált gyűlölet motiválja a brahmin pap,¹² *Nilakantha* tettét, amikor leszúrja a lányával szerelemben eső angol tisztet *Delibes* *Lakmé* c., nálunk régóta nem játszott operájában. A szípjárázás¹³ idején játszódó cselekmény két eltérő kultúrában nevelkedett, eltérő vallást követő fiatal bimbózó szerelmét mutatja be. *Lakmé* az apjával, társaival való szembenállást is vállalva megmenti

a csaknem halálos sebet kapó fiatalember életét, ám egy mérgező virág illatát beszívva öngyilkos lesz, amikor megtudja, hogy kedvese a katonai esküje iránti hűséget választja szerelmével szemben.¹⁴

India történelme, így a szípjárák – a gyarmati hadsereg indiai katonái – részvételével az angol gyarmatosítók ellen 1857. május 10-én kirobbant, több mint egy évig húzódó és a lázadók véres leverésével végződött felkelés okai, történései nálunk kevésbé ismertek. Az elsősorban India északi területeit érintő fegyveres harcok során a lázadók Delhit is elfoglalták és az utolsó mogul császárt, *II. Bahádur* mogul sáht kiáltották ki – névleges – vezetőnek. Az opera angol tisztjei a brit gyarmati hadsereg katonái, ezen túl azonban a történelmi háttér nem jelenik meg a mű cselekményében.¹⁵

VALLÁSOK SZEMENÁLLÁSA

E tekintetben talán *Halévy* grandiózus operája, a zsidó-keresztény (vagy keresztény-zsidó) szembenállást középontba állító műve, *A zsidónő* (*La Juive*) a legismertebb.

A cselekmény előzményeit a későbbi elbeszélésekből ismerhetjük meg. Eszerint a két férfi főszereplő, a zsidó ékszerész, *Eléázár* és a bíborossá lett egykori világi főúr, *Brogni gróf* egykor egyaránt Rómában életek. *Brogni* eretnekség vádjával elfogatta és máglyára küldte az ékszerész két fiát, az apát pedig száműzetésre ítélte. Nem sokkal ezután a távol lévő gróf házát rablók támadták meg, s hogy ne maradjon utánuk nyom, kifosztása után felgyújtották. Mindenki úgy tudta, hogy leánya is bennégett, ám az arra járó *Eléázár* megmentette, de az apának nem tárta fel tettét. A lányt *Rachel*nek nevezte el, s a sajátjaként, zsidó hitben nevelte fel. Sok év telik el. Hőseinket az 1414-es konstanzi zsinat idején látjuk viszont, amit *Zsigmond* császár a vallásreformátor *Husz János* követői elleni győzelmes ütközet alkalmából hívott össze. *Eléázár* képtelen elfogadni az államvallássá vált kereszténységet. Vasárnap is dolgozik, megszegve a kötelező munkaszünet rendeletét. Elfogják, ám a főpap, *Brogni* felismeri és – talán egykori tettén felülemelkedve – szabadon bocsátatja. Közben *Rachel* sugárzó szépségű lánnyá érett, s kölcsönös szerelemben él *Samuella*val, az egyszerű festővel, aki valójában *Leopold* herceg, a császár fia és a huszitákat legyőző sereg vezére. Egy ünnepség alkalmával „*Samuel*” lelepleződik. Keresztény férfi és zsidó lány szerelme tilos, mindkettőjükre a leg súlyosabb büntetés vár, ha kiderül. *Eudoxia* hercegnő, *Leopold*

hitvесе az időközben elfogott Rachelt arra kéri, vállalja magára a tettet, így férje megmenekülhet a halálos ítélet elől. Rachel szerelme oly erős, hogy ezt is vállalja, s boldogan vágja a hercegnő szemébe „egy zsidó is lehet épp oly nagylelkű, mint egy keresztény”. Eközben Eléázár feltárja a bíborosnak, hogy leánya nem halt meg, hanem él és egy zsidó ember házában nevelkedik. Ám hiába kérleli, nevét és hollétét nem árulja el. Brogni bíboros – talán megsejtve, hogy Rachel lehet a titokban felnevelt lány – lehetőséget ad megmenekülésére: térjen keresztény hitre, a lány azonban elutasítja. A halál küszöbén apja is felkeresi: lelkiismeretére bízza, hogy felveszi-e a keresztény vallást, vagy sem. Rachel a hitsorsosaival való azonosulást választja.¹⁵

A mű, a francia „nagyopera” egyik első számú reprezentánsa, része a standard repertoárnak. Napjainkban azonban jelentőségéhez képest viszonylag ritkábban veszik elő. Ennek oka részben négy főszerepének rendkívül igényes, technikailag nehéz szólama (1-1 drámai [Eléázár], illetve lírai koloratúrtenor [Leopold], drámai szoprán [Rachel], súlyos basszus [Brogni]), részben játékidéje (öt felvonás, húzásokkal együtt is több mint 4 óra), de főleg eszmei-ideológiai tartalma. Központi kérdése ugyanis a zsidó-keresztény szembenállás. A cselekmény a 19. századi általános európai manipulált vélekedésnek megfelelően a zsidókat egyoldalúan „könyörtelen csoportként ábrázolja, mint akik bosszúállók és erőszakosak egy ugyanolyan irgalmatlannak ábrázolt Isten szolgálatában”.¹⁶

A rendezésnek el kell döntenie, hogy él-e az antiszemitizmus pellengérre állításának lehetőségével és elítélésével, vagy csupán a személyes bosszú kérdésére helyezi a hangsúlyt. Állást kell foglalnia, hogy a két bigottan valláskövető főszereplő, Eléázár és Brogni közül ki a nagyobb bűnös. Van-e erkölcsi igazsága a lánya keresztény születését, vérszerinti származását a tulajdon apja előtt is eltitkoló és zsidó hitben felnevelő ékszerésznek a gyermekei életét eretnekség vádjával kioltató, egyházszolgává vált gróffal szemben?

A Trubadúr Azucena-Luna-konfliktusa köszön vissza, amikor a szintén halálba induló ékszerész a bíboros szemébe vágja, hogy a saját lányát ölette meg. „Szemet szemért” elv? Más megközelítésben az az atyai szeretet és a hit iránti elkötelezettség közti ingadozás.¹⁷ Óhatatlanul a Don Carlos szobajelenete ötlük az ember eszébe, amikor II. Fülöp a vér szerinti kötelék és az uralkodói

hatalom parancsa között tépelődik. És itt is, ott is a néphangulat hozza meg a végső döntést. Ott az uralkodó megretten fia támogatásától, itt már-már megmentené a lányát és fellebbentené a titkot, de feladja szándékát, amint meghallja a gyűlöletkiáltásokat a zsidók kínzását követelő tömegből.¹⁷ Igen, a zsidók vesztét kívánó, fel-tüzelt tömeg, s annak gerjesztésében – az egyház, s képviselőiben az álszent bíboros, akinek utolsó mondata a halálukban átkot szóró zsidók hallatán, hogy „bocsáss meg nekik, Atyám, nem tudják, mit cselekszenek”.^{16,17} Súlyos morális kérdések!

Az 1835. február 23-án Párizsban tartott ősbemutató hatalmas sikert hozott. 1934-ig csak itt több mint 600-szor került színre. Eléázárt a kor sztártenorja, *Adolphe Nourrit* formálta meg, aki semmit sem bízva a véletlenre leghíresebb, Rachelt zsidó hite alól tulajdonképpen feloldozó áriájának (*Rachel, quand le seigneur [szabad fordításban: Rachel, midőn az Úr nekem adott]*) szövegét is maga írta!¹⁷

Nálunk, az Operaházban 1937-ben játszották utoljára.¹⁸ A 70-es években Eléázár szerepét állítólag felajánlották *Ilosfalvynak*, de nem vállalta. Később a Zsidó Kulturális Hetek keretében koncertszerűen bemutatták rövidített változatát. Az Eléázárt megszólaltató legsikeresebb művészek azok voltak, akik identitásuk folytán át tudták érezni az ékszerészben lejátszódó drámát: a zsidó kántorból a Metropolitan sztárjává emelkedő *Richard Tucker* és *Jan Peerce*, a közelmúltban *Neil Shicoff*. Híres szerepe volt *Enrico Carusónak* is. A modern hanglemezgyártás korszakában az opera Egyesült Államokban rögzített első teljes felvételén a magyar származású *Gafni* (eredetileg *Weinstock*, majd *Vári-Weinstock*) *Miklós* énekelte a szerepet. Az eddig csak LP-n kiadott felvétel ma gyűjtők ritka kincse. Napjainkban Európa operaházaiban *Roberto Alagna* viszi sikerre Eléázár alakját.

A teljesség kedvéért három másik, a vallások ütközését középpontba állító művet is megemlítek. Ezek a Sámson és Delila, a francia zeneszerző, *Saint-Saëns* operája – amelyben a zsidók és a filiszteusok¹⁹ közelebről nem tisztázott vallása: Dágón? Baál-Zebub? Astarté követése? –, a Nabucco (eredeti címe szerint Nabucodonosor) –, amelyben a zsidók és a Baált imádók szembenállása^{20,21} –, valamint *Boito Nerone* c., napjainkban csak kuriózumként elővett operája. Ez utóbbiban az akkor megjelenő kereszténység és a római államvallás ellentéte körül forog a cselekmény.^{22,23}

VALLÁS ÉS VILÁGI HATALOM

Két Verdi-opera, az Aida és a Don Carlos e kapcsolat megjelenítésének legekleatásabb képviselői. Az Aidában már a szereplők neve is orientál a valós hierarchiában. Az uralkodó A király megjelöléssel szerepel, míg a főpap névvel, Ramfisként jelenik meg. Ő az, aki az etiópok ellen induló sereg hadvezére, Radames kiválasztásában dönt, s ő fogatja el a szerelemtől vezérelve önkéntelen árulóvá váló ifjút. A királynak – szólamát tekintve is – csak statisztaszerep jut.

Még szembetűnőbb az egyházi és a világi hatalom összefonódása, s e kettő tényleges fölé- és alárendelődése a szerencsétlen spanyol infáns nevét viselő operában. Igen jellemzőek II. Fülöpnek a bizalmasává fogadott Posa márkához intézett szavai az opera II. felvonásának nagy kettősében (Ma ti guarda dal Grande inquisitor! [a magyar szöveg szerint: Óvakodjon a főinkvizítortól!]). A III. felvonás szobajelenetében még szembeötlőbb valós kapcsolatuk: Fülöp előbb megtagadja Posa elfogatását és megöletését, de végül – igaz, hallgatólagosan – meghátrál az egyházfő akarata előtt. Igen tanulságosak kettősük záró sorai (a főpap szavai kiemelve): „Mio padre, che tra noi la pace alberghi ancor. / LA PACE? / Obbliai tu dèi quel ch'è passato. / FORSE! / Dunque il trono piegar dovrà sempre all'altare!”²⁴ Lányi Viktor prozodikus fordítása szerint: „Ó, főpap, legyen béke köztünk újra hát! / BÉKE? / Felejtsd mi volt, szőlj, mit kívánsz? / ALÁZATOT! / Soha meg nem hajlíthatja hatalmam az oltár!”²⁵

Ám a király önámító szavaival szemben – amit csak a már távozó főpaphoz címez – a valóság nem ez! Mit is mond az említett kettősben a főpap? „Vigyázz! Ha nem itt állanék / Királyi trónusod előtt, / Isten úgy segítjen, mint hogy holnap már / Az inkvizíció, az ítélkezne rajtad!”²⁵ Elég egyértelmű szavak, nem is igen burkolt fenyegetés. S másutt: „En erre a spanyol trónra már két királyt emeltem, / Könnyelmű kézzel ne tedd tönkre életem művét!”²⁵ S valóban az opera cselekménye szerint csak a főpap megjelenése és az Eboli hercegnő által feltüzelt háborgó tömeget térdre kényszerítő parancsa menti meg Fülöpöt a népharagtól! (Más kérdés, hogy ennek a valósághoz semmi köze, csak a színdarabot író Schiller s az ennek nyomán szöveggönyvet faragó francia librettisták, Joseph Méry és Camille du Locle képzelete szülte az események illetén alakulását. Verdi ma többnyire

olasz – Don Carlo – nyelven játszott műve ugyanis eredetileg francia szövegre – Don Carlos – íródott, azt fordította Achille de Lauzières és Angelo Zanardini olaszra.)

A MEGBOCSÁTÓ LELKI BÉKE

Az előzőekben a hit erőszakos-céltudatos oldalának néhány operaszínpadi megjelenését tekintettük át. Már utaltunk másik, irgalmasságot sugárzó, az egyén lelki nyugalmának megtalálását (a Rómeó és Júlia Lőrinc barátja, A végzet hatalma kolostorfőnöke), a világi béke helyreállítását, a fegyvernugvást segítő (Verdi: Attila) oldalára ám több olyan mű is említhető, amelynek ez, a megértést és megbocsátást hirdető vonása áll a középpontjában.

Az egyik a német William Kienzl nem német nyelvű operaszínpadokról – eklektikusnak, helyenként dekadensnek (?) minősített zenéje, idejétmúltnak (?) tartott témája, a kispolgári életmódot bemutató cselekménye (?) miatt – napjainkra kiszorult operája, a Der Evangelimann (A biblia ember).

A cselekmény az egykori osztrák rendőrtiszt, Leopold Florian Meissner Aus den Berichten eines Polizeikommissärs (Egy rendőrtiszt feljegyzéseiből) c. novellagyűjteménye egyik történetén alapul. Eszerint a Szent Othmar bencés kolostor jegyzője, Matthias Freudhofer szerelmes Marthába, Engel bíró unokahúgába, aki viszonozza érzéseit. Ám a lányra szemet vetett Matthias idősebb fivére, Johannes is. A nagybácsi sem támogatja a lány nincstelen írnok iránti vonzalmát, s egy gazdag, nemes embert szemelt ki férjéül. A fiatalembernek távoznia kell. A szerelmesek este titokban búcsúznak egymástól, ekkor az őket kileső fivér bosszúból felgyújtja a kolostor templomát, s úgy intézi, hogy a gyanú öccsére terelődjön. Matthiast letartóztatják, s húszévi börtönre ítélik. Martha – aki ismeri az igazságot – öngyilkos lesz. Harminc év telik el. A börtönből szabadult férfi sehol sem kap állást, bibliákat áruló, Istent dicserő és a gyermekeket a biblia tanítására nevelő öregemberként járja Bécs utcáit. Közben a csalással nagy vagyont szerző Johannes is ide települt. Súlyos beteg, s halála előtt meg akarja gyónni a lelkét terhelő súlyos bűnt, amit testvérével szemben elkövetett. A gondját viselő Magdalena, Martha egykori barátnője felismeri Matthiast és megkéri, hogy adjon vigaszt egy haldoklónak, de nem árulja el, hogy kihez vezeti. Johannes a halálos ágyán bevallja tettét. Testvére, szinte emberfeletti erőfeszítéssel, megbocsát a haldoklónak. „Selig

sind, die Verfolgung folgen / und der Gerechtigkeit willen" (szabad fordításban: „Boldogok, akik üldöztetnek és igazságot akarnak, mert övék a mennyek országa”).²⁶

A történet – amint azt későbbi kutatások tisztázták – valószínűleg az ott született Engelbert Schwertfeger testvére, a Göttweig bencés kolostor későbbi apátja okozott. Az esetet – ami lényegében csak a minimális kárral járó szénapajtat érintette – véletlennek minősítették, s nem követte bírósági elmarasztalás. A korabeli bécsi élet részét képező, a főleg hétfői napokon a hátsó udvarokban (ún. Pawlatschenhöfe) felbukkanó, a biblia tanításaira figyelmet felhívó, leírások szerint méltóságteljes viselkedésű és bizalmat sugárzó magatartású igehirdetők létezése is a valóságból merített. Tevékenységüket a lakók általában néhány fillérrel jutalmazták.²⁷

Bár egyes sajtóorgánokban esetenként igen pejoratív, „blikkfango” címet is kaptak az előadásokról megjelent kritikák,²⁸ az opera már idézett slágerszáma (Selig sind die Verfolgung leiden), több áriája (O schöne Jugendtage [Ó, boldog ifjú napok]) és zsánerjelenei (pl. a tekejelenet [Kegelszene]) német nyelvterületen napjainkban is töretlen népszerűséget élveznek. A mű 1896 és 1931 között operaházunk repertoárján is szerepelt, azóta azonban hazai színházaink nem tűzték műsorra.

Verdi Stiffelio c. operájában egy lutheránus (=evangélikus) lelkipásztor szembesül a megbocsátás/elutasítás dilemmájával. A nem könnyen követhető történet szerint a hosszabb távollét után hazatérő Stiffelio út közben találkozik egy tutajossal, aki átad neki egy levéltárcát, amit egy titkos szerelmi kalandja után hirtelen távozni kényszerülő férfi vesztett el. A lelkész – anélkül, hogy beleolvasott volna a tárcában talált levélbe – a felebaráti szeretet nevében a feledés homályában hagyva az ott írtakat, elégeti az iratot. Nem sejti, hogy saját felesége, Lina házasságtörésének bizonyítékát égeti el. A lány apja, a becsületben megőszült egykori tábornok, Stankar gróf azonban gyanakodni kezd. Stiffelio egy reggel felfigyel arra, hogy egy férfi, Raffaele cédulát tesz felesége imakönyvébe. Lina unokaöccsét sejti a küldemény címezettjének, ezért ébredő gyanúját elhessegeti. Stankar gróf figyelmét sem

kerüli el az üzenetváltás, magához veszi a cédulát, s amikor rájön, hogy a levél lányának szól, a családi tisztesség megóvása érdekében hallgatásra kötelezi Linát. Raffaele mind erőszakosabban követeli a viszony folytatását, de Lina elutasítja. Csak egyetlen gyenge pillanatában engedett a férfinak, őszintén szereti férjét. Az idős tábornok párbajra hívja ki a szerelemittas férfit. Stiffelio odarohan, hogy lecsendesítse a feleket, s ekkor fény derül felesége hűtlenségére. Lina felkeresi, hogy őszintén feltárja a történeteket, de férje elutasítja: kétségbeesetten őrlődik a keresztényi megbocsátás és a férfiúi becsületén ejtett sértés feletti düh között. Stankar gróf megöli a közelben hallgatózó szeretőt. Közeledik a vasárnapi istentisztelet. Lina kéri férjét, hogy ha hitvesként nem hajlandó beszélni vele, lelkipásztorként engedje gyónni. Ezt a lelkész nem tagadhatja meg, s Lina bevallja tettét, s hogy még mindig őszintén szereti férjét. Az istentiszteleten Stiffelio a házasságtörő asszony történetét olvassa el, s amint halad a felolvasásban, majd az igehirdetésben, mindinkább saját sorsa elevenedik meg szemei előtt. Azután, amint a bibliában áll, maga is megbocsát feleségének.^{29,30}

A librettó forrásául a breton író, Émile Souvestre Le pasteur d'hommes (szó szerinti fordításban: A férfiak pásztora, értelem szerint: A közösség pásztora) c. regénye, illetve ebből a szerző és Eugène Bourgeois által készített színpadi adaptáció, (Le pasteur, ou L'évangile et le foyer [A lelkipásztor, avagy az evangélium és az otthon]) szolgált. A jelentősebb olasz operaházak – a kényes témára való tekintettel – elzárkóztak bemutatásától, így 1850-ben, Triesztben került színre, de a cenzúra akadékoskodása folytán itt is csak számos ponton megváltoztatott cselekménnyel engedélyezték műsorra tűzését. Verdi ezért 1856-ban visszavonta darabját. Aroldo címmel átdolgozta, s a házasságtörés alaptörténetét megtartva a kort a 19. századból a kereszties háborúk idejére helyezte át. A lelkipásztor hadfívvá változott, a záró templomjelenet elmaradt. Az eredeti mű újrafelfedezése a Metropolitan Opera 1993-as bemutatójával vette kezdetét, azóta a világ számos pontján színpadra állították.³⁰

A felsorolásban számos Verdi-operát érintettünk, amelyek többsége – Aida, Nabucco, Don Carlos, A lombardok, Jerusalemben – kimondva vagy ráutalóan a hitvilág erőszakos oldalát mutatják be. Talán ez az oka, hogy az utókor többségi vélekedése Verdit antiklerikálisnak – sőt gnosztikusnak, ateistának –, a vallástól elfordulónak tartotta. Ám ez

felszínes megítélés. A zeneszerző a valóságban mélyen hívő ember volt, s ennek számos művében is tanúságát tette. Ilyen A végzet hatalma III. felvonásában elhangzó, Szűz Máriához fohászkodó Leonóra áriája (La vergine degli angeli [Ó menny királyi asszonya]) – ami talán az operairodalom legszebb Mária-dicsérete –, Desdemona imája az Otellóban, de mindenekelőtt az olasz író- és költőfejedelemből, *Alessandro Manzoni* tiszteletére írt rekviem,³¹ s még a hit kérdéskörétől igen távol eső *Traviata* is számos vallási vonatkozású utalást tartalmaz.^{31,32} E sorba tartoznak – igaz, nem színpadi művek – a mester életének utolsó évtizedében külön-külön született egyházzenei kórusművek,³³ amelyeket együttes előadásának 1898. április 7-i párizsi koncertje óta közös néven – *Quattro pezzi sacri* (Négy egyházi ének) – említene.^{32,33}

A *Traviata* e sorban történő említése első olvasatra bizonyára meglepőnek tűnik. Ám elemzők úgy tartják, hogy amikor Violetta – az addigi életét kitartóként folytató félvilági nő – lemond végre megtalált saját boldogságáról, hogy az annyira szeretett férfi boldogulását segítse, az egyik legmélyebb keresztényi tanítást, a szeretet gyakorolja. Ugyanígy, a fiával való kapcsolata megszakítását kérő idősebb Germont, Alfréd apja is Isten segítségét ígéri, ami megjutalmazza majd az asszonyt nemes tettéért. Végül Violetta a halálos ágyán medálba rejtett képét nyújtja át kedvesének, hogy mutassa

majd meg leendő feleségének az angyalt, aki a mennyben imádkozik értük.³²

Az előzőekben a hit és a vallásosság néhány operaszínpadi példáját vettük górcső alá. Igaz, mind a szövegkönyvek forrásul szolgáló művek, mind az elkészült zenés változatok az utókor, többségében a 19. század közhangulatát, megítélését közvetítik. Ám, ha e transzformációval is, hiszen tükrözik a hit mindennapi életre gyakorolt hatását, olykor történelmi eseményeket is befolyásoló szerepét, s hogy a természet fölötti erővel való kapcsolat elfogadása vagy elutasítása mind az egyén, mind a közösség döntéseiben, magatartásában meghatározó jelentőségű. Mégis, ritkán kerül a figyelem középpontjába.

Áttekintésünk korántsem teljes. Nem ejtettünk szót az isteni csoda, a *Deus ex machina* megjelenéséről (Nabucco, Giovanna d'Arco, A lombardok az első kereszties háborúban), az isteni hatalom gonosz fölötti győzelmét középpontba állító művekről (Faust, Mefistofele). Terjedelmi okok folytán nem foglalkozhattunk történelmi eseményekkel – kereszties háborúk, a hunok hódításai –, amelyek keretet adtak a hit, az egyház kérdéskörét is érintő cselekményeknek (Lombardok – és átdolgozott változata, a Jerusalemből –, Oroszlánszívű Richárd, Aroldo). Ezek egyszer talán egy újabb feldolgozás tárgyát képezhetik.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Hit. In: Bartha T. (szerk.): Keresztény bibliai lexikon. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1993. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztien-bibliai-lexikon-C97B2/h-C9DAA/hit-C9E7D>
2. Hit (filozófia). Wikipedia [Internet] 2007. 01. 29. Frissítve: 2023. 10. 19. (megtekintve: 2024. 06. 08.) [https://hu.wikipedia.org/wiki/Hit_\(filozófia\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Hit_(filozófia))
3. Bendl V, Gerébi G, Mestyán Á, et al.: A teoretikus értelemben vett vallási élmény. In: Vallásfilozófia. [Internet] ELTE, Bölcsészettudományi Kar, Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet. (megtekintve: 2024. 06. 08.) https://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/index9610.html?option=com_tanelem&id_tanelem=199&tip=0
4. Mit jelent hinni? CADDIK Messiáshívő Tanítások. [Internet] Sófár, Jesua HaMassiah-ban Hívó Zsidó Közösség JHVH NISSZI Szolgálat, 2005–2007. <http://caddik.shp.hu/hpc/web.php?a=caddik&o=x54KwyQDNX>
5. Holden AJ: Opera avanti o Dio! Religion and opera in liberal Italy from unification to the first world war. Oxford Brookes University, 2019. 399 p. <https://radar.brookes.ac.uk/radar/file/0d95f8a9-d640-4656-951d-d1779cbee460/1/Holden2019ReligionOpera.pdf>
6. Winkler G: Puccini: Madama Butterfly (Pillangókisasszony). In: Barangolás az operák világában. III. kötet. Tudomány, Budapest, 2006. pp. 1960-1972.
7. Králl B: Ájtatos gyilkosok lehettek a druidák. Ma is tanultam valamit. Index [Internet] 2022. 09. 02. (megtekintve: 2024. 06. 08.) <https://index.hu/tudomany/til/2022/09/02/titkos-tarsasag-tortelenem-szertartas-okori-roma-gallia-keats>
8. Winkler G: Bellini: Norma. In: Barangolás az operák világában. I. kötet. 2. kiadás, Tudomány, Budapest, 2005. pp. 129-137.
9. Casta Diva (1935 film). Wikipedia [Internet] 2019. 11. 18. Frissítve: 2024. 05. 08. (megtekintve: 2024. 06. 08.) [https://en.wikipedia.org/wiki/Casta_Diva_\(1935_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Casta_Diva_(1935_film))
10. Norma (opera). Wikipedia [Internet] 2006. 06. 27. Frissítve: 2024. 04. 04. (megtekintve: 2024. 06. 08.) [https://en.wikipedia.org/wiki/Norma_\(opera\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Norma_(opera))
11. Romani F, Róna F (ford.): Norma. In: Csákovics LZ: Én és az operák [Internet] 2012. 03. 13. (megtekintve: 2024. 06. 08.) <https://opera-csakovics.blogspot.com/2012/03/bellini-romani-norma-ford-rona-frigyes.html>
12. Leveles ZH: A brahmanizmus fogalma és jellemzői röviden. Hinduizmus [Internet] 2023. 04. 26. (megtekintve: 2024. 06. 08.) <https://hinduizmus.hu/vedikus-filozofia/brahmanizmus>

13. Szípojlázadás. Wikipedia [Internet] 2013. 07. 03. Frissítve: 2024. 04. 28. (megtekintve: 2024. 06. 08.) <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szipojlazadas>
14. Winkler G: Delibes: Lakmé. In: Barangolás az operák világában. I. kötet. 2. kiadás, Tudomány, Budapest, 2005. pp. 374-381.
15. Winkler G: Halévy: La juiva (A zsidónő). In: Barangolás az operák világában. II. kötet. Tudomány, Budapest, 2004. pp. 825-835.
16. Kohn R: No redemption for La Juive opera. The Australian Jewish News [Internet] 2022. 04. 01. (megtekintve: 2024. 06. 08.) <https://www.australianjewishnews.com/no-redemption-for-la-juive-opera>
17. Duault C: La Juive, from oblivion to renaissance. Opera Online [Internet] 2016. 06. 23. (megtekintve: 2024. 06. 08.) <https://www.opera-online.com/en/articles/la-juive-from-oblivion-to-renaissance--2>
18. A zsidónő. Opera DigiTár [Internet] (megtekintve: 2024. 06. 08.) https://digitar.opera.hu/www/c16operadigitar.01.01.php?kr=A_20_%3D%22A%20zsid%C3%B3n%C5%91%22
19. Filiszteusok. In: Bartha T. (szerk.): Keresztyén bibliai lexikon. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1993. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztien-bibliai-lexikon-C97B2/f-C9C6F/filiszteusok-C9CCB>
20. Winkler G: Saint-Saëns: Samson et Dalila (Sámson és Delila). In: Barangolás az operák világában. III. kötet. Tudomány, Budapest, 2006. pp. 2285-2294.
21. Salazar D: Verdi's 'Nabucco' the Gateway Toward Religious Exploration & Condemnation in Composer's Operas. OperaWire [Internet] 2016. 12. 07. Frissítve: 2017. 03. 08. (megtekintve: 2024. 06. 08.) <https://operawire.com/verdis-nabucco-the-gateway-toward-religious-exploration-in-composers-operas>
22. Opera about Roman leaders: six of the best. Classical Music. BBC Music Magazine [Internet] 2019. 03. 15. (megtekintve: 2024. 06. 08.) <https://www.classical-music.com/articles/six-best-operas-about-roman-leaders>
23. Behn C: Arrigo Boito – Nerone (opera in 4 act). Preface. Repertoire & Opera Explorer. Musikproduktion Höflich [Internet] 2022. (megtekintve: 2024. 06. 08.) <https://repertoire-explorer.musikmph.de/prefaces/2125.html>
24. Méry FJ, du Locle C: Don Carlo (Versione Milano, 1884). <https://www.teatroallascala.org/static/upload/don/don-carlo-libretto.pdf>
25. Méry FJ, du Locle C, Lányi V (ford.): Don Carlos. <http://www.tarjanz.eu/libretto/szovegek/doncarlos.doc>
26. Winkler G: Kienzl: Der Evangelimann (A biblia ember). In: Barangolás az operák világában. II. kötet. Tudomány, Budapest, 2004. pp. 973-978.
27. Der Evangelimann. Wikipedia [Internet] 2011. 07. 29. Frissítve: 2023. 12. 10. (megtekintve: 2024. 06. 08.) https://de.wikipedia.org/wiki/Der_Evangelimann
28. Bruderzwist als kirchliche Soap-Opera. Der Standard [Internet] 2012. 02. 10. (megtekintve: 2024. 06. 08.) <https://www.derstandard.at/story/1328507464260/stadttheater-klagenfurt-bruderzwist-als-kirchliche-soap-opera>
29. Winkler G: Verdi: Stiffelio. In: Barangolás az operák világában. IV. kötet. Tudomány, Budapest, 2006. pp. 2829-2834.
30. Stiffelio. Wikipedia [Internet] 2008. 03. 21. Frissítve: 2024. 05. 13. (megtekintve: 2024. 06. 08.) <https://en.wikipedia.org/wiki/Stiffelio>
31. Lucie-Smith A: Giuseppe Verdi: the anti-clerical composer with a deeply catholic soul. Catholic Herald [Internet] 2011. 08. 22. <https://catholicherald.co.uk/verdi-an-anti-clerical-composer-with-a-deeply-catholic-soul>
32. Plotkin F: The sacred Verdi. Operavore, WQXR [Internet] 2013. 09. 08. (megtekintve: 2024. 06. 08.) <https://www.wqxr.org/story/sacred-verdi>
33. Quattro pezzi sacri. Wikipedia [Internet] 2013. 09. 08. Frissítve: 2024. 02. 13. (megtekintve: 2024. 06. 08.) https://en.wikipedia.org/wiki/Quattro_pezzi_sacri

Ez a mű a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek
megfelelően felhasználható.

